

Ivana Haničar Buljan

SKRBITI ZA ZGRADU OD IDEJE DO OSTVARENJA

Razgovor s Ivanom Bartolićem

“Sve što sam naučio u arhitekturi, to sam primjenjivao gdje sam mogao. Ona je bila velik dio moga stvaralačkog rada i života.”

Intervju s Ivanom Bartolićem (Glina, 19. 6. 1912.), potaknut nizom vrlo ugodnih razgovora u arhitektovu domu, nastao je u želji da njegovo bogato stvaralačko iskustvo i svjedočanstvo o vremenu bude trajno zapisano.

Poslije završene Srednje tehničke škole u Zagrebu 1930. i dvogodišnje građevinske prakse Bartolić se upisuje na Školu za arhitekturu na Akademiji likovnih umjetnosti, gdje diplomira 1939. u klasi prof. Drage Iblera. Od završene srednje škole do početka rata radio je kao suradnik u atelijerima Stjepana Planića, Slavka Löwyja, Drage Iblera i Vladimira Potočnjaka. U razdoblju od 1941. do 1945. radio je u Uredu za izgradnju radničkih domova, a od 1945. do 1947. u Ministarstvu zdravlja i Ministarstvu građevina. Poslije toga radi u Arhitektonskome projektnom zavodu Hrvatske sve do 1954., kada osniva vlastiti projektni biro. S još nekoliko projektnih biroa osniva 1963. Arhitektonsko-projektni zavod (APZ) i djeluje u njemu do umirovljenja 1973. Intenzivno se bavio stambenom arhitekturom te su prema njegovim projektima izvedena radnička

naselja u Sisku, Karlovcu, Varaždinu, Osijeku, Šumečanima i samostalni stambeni blokovi u Sisku, Zagrebu, Varaždinu, Čakovcu, Karlovcu, Ogulinu, Dugoj Resi, Puli, Zadru, Kninu, Šibeniku, Splitu, Visu, Herceg Novom, Nikšiću i Banjoj Luci. Od 1965. uglavnom projektira hotele od kojih su izvedeni: “Panonija” u Sisku, “Park” u Čakovcu, “Istra” na Crvenom otoku kraj Rovinja (suradnik urbanističkog i idejnog rješenja Luj Scherer), “Materada” u Poreču, “Eden” u Rovinju (s Milanom Begovićem) i “Amfora” na Hvaru (idejni projekt Zvonimir Marohnić). Autor je i idejnih projekata hotela u Pragu i Dagomisu. Za svoj vrlo bogati arhitektonski opus Ivan Bartolić nagrađen je 1987. nagradom “Viktor Kovačić” za životno djelo.

Recite nam uvodno što mislite o nadogradnji koju je Planić projektirao 1939. na uglovnici izvedenoj prema Goldscheiderovu projektu iz 1910., a u kojoj je smješten Vaš stan?

Nadogradnju je Planić radio za obitelj moje pokojne supruge Ljerke rođene Raukar. Nakon ženidbe, 1941. godine, punac nam je nudio puno veće stanove za život u donjim katovima, a ja sam rekao da mi je taj, iako mnogo manji, najljepši. Terasa me je oduševila. S nje se čitav

Zagreb vidi kao na dlanu i mnogo vremena provodim na njoj. Stan sam adaptirao baš za sebe. Izvana je ostao netknut. Po mom mišljenju Planić je ovdje potpuno uspio, naravno da se na secesiju ne možeš nadovezati pseudostilovima, nego moraš raditi suvremeno. Zanimljivo je da sam, stjecajem okolnosti, radio i kod Goldscheidera i kod Planića.

Koji su Vaši prvi susreti s arhitekturom i što Vas je potaklo da postanete arhitekt?

To je bio unutarnji poziv. Od rane mladosti imao sam afinitet za lijepo. Slikao sam i modelirao. Puno sam čitao literaturu vezanu uz povijest umjetnosti, crpio iz nje i zavolio to zanimanje. To morate voljeti.

Završili ste četiri razreda Realne gimnazije i nakon toga se prebacili na Srednju tehničku školu. Zašto?

Moj prijatelj Ljudevit Gaj (potomak Ljudevita Gaja i slikara Tišova) i ja zajedno smo išli u Realku i puno smo razgovarali - obojici su nam imponirali graditelji. *(Nakon završene Srednje tehničke škole dobivao se naslov graditelja. op.a.)* Također, htjeli smo se što prije osamostaliti. Obojica smo iz Realka prešli u Srednju tehničku školu, a odmah po završetku te škole dobio sam posao kod građevnog poduzeća Goldscheider i Mihok.

No ipak ste nakon dvogodišnje graditeljske prakse, 1932. godine, odlučili nastaviti školovanje na Akademiji likovnih umjetnosti, kod Iblera.

Kao graditelj mogli ste projektirati samo do neke granice; uglavnom su to bile obiteljske kuće i najamne zgrade. Dok sam radio kod Goldscheidera i Mihoka shvatio sam da nisam za poduzetnika, već za arhitekta. Kad bi Goldscheider pro-

jektirao, vidio bih, nešto mi se ne sviđa, ja bih to drukčije.

Kako je izgledao prijamni i rad na Akademiji?

Prijavilo se šezdesetak studenata. Prvo smo šest mjeseci bili na probi i projektirali, neki i godinu dana. Onda bi Ibler rekao "kolega, niste vi za arhitekta" ili obratno. Na godinu se upisivalo dva do tri studenta. Predavanja nije bilo, to su uglavnom bili seminari. Dobivali smo različite zadatke i projektirali uz konzultacije. Jedan od seminara radio sam s kolegom Brankom Bonom - projekt bolnice koji je ujedno bio i natječajni rad. Drugi je seminar bio za natječaj Kulturnog doma na Sušaku 1935. koji sam također radio s Bonom. Ibler je bio vrlo elegantan gospodin i ugodan profesor i šef. Dok sam studirao, paralelno sam radio i kod njega. Diplomski rad dobili smo zajedno Mirko Hamel i ja. Tema je bila regulacija Kaptola. To je bio težak zadatak na kojem je već mnogo arhitekta polomilo noge. Nemoguće je to dobro riješiti! Pa svi su to pokušavali napraviti, i Ehrlich i Kovačić, i sad su se našli Hamel i Bartolić koji će to riješiti. Inače sam bio vrlo dobar student, a diploma mi je ocijenjena s dobrim. I sam bih si dao dobar! Jako sam bio žalostan i dugo nisam podigao diplomu.

Je li postojao animozitet između akademski obrazovanih arhitekata i arhitekata s Tehničkog fakulteta?

Mislom da je bilo zavisti i ljubomore s njihove strane prema nama s Akademije. Nas je završilo devetnaest i za svakog ponaosob mogu reći da je puno postigao. Na Tehnici su završile tisuće arhitekata, ali samo neki od njih su bili uspješni.

Kod Planića ste radili 1932. Kako ste došli do njega i kako je izgledala suradnja?

On je upravo završavao u Klaoničkoj (*danas Bauerova*, op.a.) stambenu zgradu Ledane. To je bio prvoklasan projekt. Planić je tražio pomoć jer se natjecao za bolnicu na Šalati i tako sam preko Udruženja graditelja došao kod njega kao ispomoć. Bio je vrlo ugodan šef, toliko da smo kasnije postali vrlo dobri prijatelji. Bio je užitek surađivati s njime, čak smo i pjevali dok smo radili.

Od 1936. godine radite u atelijeru Slavka Löwyja?

Atelijer je bio u njegovu stanu na vrhu nebodera u Masarykovej. On je radio idejne projekte, a ja bih realizirao do kraja. Tamo sam ispekao zanat. Prije mene ondje je bio Vlado Galić. Prva realizacija kod Löwyja bila mi je stambena zgrada u Boškovićevoj 7b, zatim stambeno-poslovna zgrada Jadranskog osiguravajućeg društva u Draškovićevoj 13. Radio sam i stambenu zgradu Lebinec na Ribnjaku. Sjećam se da me je Lebinec nagradio štofom. Potom četverokatnica u Solovjevljevoj i vila Federbuš u Novakovoj. Vlasnici nebodera u Masarykovej bili su Bliz i Radovan. Za njih smo radili dvije stambeno-poslovne zgrade na Savskoj cesti.

Pored toga što je bio voditelj škole za arhitekturu na Akademiji likovnih umjetnosti, što mislite koliko je Ibler bio utjecajan na zagrebačkoj arhitektonskoj sceni?

Mislom da je Ibler imao ogroman utjecaj na sve arhitekate u Zagrebu. Svi smo s poštovanjem gledali njegove kuće. Njegov najvažniji suradnik bio je Drago Galić. *Spiritus movens* bio je Ibler, ali *spiritus agens* bio je Galić. Galić je za mene bio najkompletniji arhitekt - od projektiranja najsitnijih detalja pa do izvedbe. I kao profesor je bio izvrstan. Ibler i Galić su čim je počeo rat zajedno otišli u Švicarsku i zajedno se vratili nakon 1945.

te nastavili projektirati. Čitavo vrijeme tijekom rata dok je Ibler bio u Švicarskoj Škola za arhitekturu na Akademiji nije djelovala. U Švicarskoj je, prema pričanjima, Ibler imao prekrasan dućan s opremom za interijere (stolci, lampe i sl.), slično kao što je Strižić ovdje u Zagrebu svom bratu otvorio dućan po imenu *Contempora* gdje su se prodavali pojedini elementi za interijere po njegovu projektu.

Koje su kuće i projekti nastali u međuratnom periodu na Vas ostavile poseban dojam?

Berensovu adaptaciju na Jelačićevu trgu gledali smo kao čudo. Tada sam bio na Srednjoj tehničkoj školi (gdje smo projektirali pod nadzorom Bastla i Podhorskog). Svi smo bili zabezegnuti što se iz one lijepe secesijske kuće dogodilo. To nam je dalo razmišljati. Bio je to prvijenac moderne. Weissmannovim projektom bolnice na Šalati bili smo oduševljeni. Posebno prezentacijom. Maketa je bila od pleksiglasa i mogli ste dizati pojedine katove i razgledati tlocrt. Isto tako, Weissmannova vila Podvinec na Jabukovcu bila je nešto sasvim novo. Ogroman *living*, a iz njega stepenice za kat. Bili su mi zanimljivi i razni detalji, kao primjerice glatko vratno krilo koje nismo nikada prije vidjeli. Iz tog perioda zanimljivi su mi i zajednički radovi Ulricha i Kliske: bolnica na Rebru, kuća na Cvjetnom trgu i kuća u Zakladnom bloku s kapelicom.

Denzler je radio vrlo lijepu zgradu Elektre i danas je još vrlo dobra, to mi se sviđalo jako. I Šenova vlastita najamna kuća u Gundulićevoj. Strižić je napravio vrlo lijepu zgradu blizu Iblerove na Medveščaku. Same garsonijere. To je bio početak moderne. Strižić je planirao da će dolje biti restoran i da će ovi iz garsonijera u njemu ručati, no to je propalo. Tada nam je izgledalo vrlo neobično da jedan kućevlasnik na takvom mjes-

tu napravi samo garsonijere. Bilo je nečeg futurističkog u takvoj tipologiji. Albinijeva interpolacija na Gornjem gradu je remek-djelo, kao i njegov projekt kuće u Novoj Vesi. I naravno, Iblerove kuće. Kuća Wellisch koju je radio s Galićem imala je stanove kroz dva kata što je u donjogradskoj ugrađenoj kući bio novitet. Oduševila me je vila Blažeković u Zamenhoffovoj. Bila je slamom pokrivena! Imala je izvanredno luksuzni sadržaj i opremu, no, nažalost, kasnije je pregrađena u dva stana.

Od 1939. do 1941. radite samostalno. Što ste projektirali?

Projektirao sam dosta interijera i adaptacija krovista. Još 1936. projektirao sam vlastitu obiteljsku kuću u Mikulićevoj. Radio sam i stambenu zgradu u Babonićevoj, vilu s 4 stana u Posilovićevoj, stambenu ugrađenu trokatnicu u Grahorovoj. Tada još nisam imao ovlaštenje da bih imao tvrtku. Graditelji su mi lupali žigove. U Grahorovoj mi je potpisalo građevinsko poduzeće Löwy i Presiček koji su izvodili kuću. Državni ispit za ovlaštenog inženjera arhitekture položio sam 1943. kod Vladimira Potočnjaka u Ministarstvu unutarnjih poslova. Prvi sam od akademskih arhitekata polagao stručni ispit. Odlukom Ministarstva graditeljstva 1942. i mi s Akademije smo mogli polagati stručni. Dobio sam zadatak projektirati radničko stambeno naselje. Slična naselja radio sam i za vrijeme NDH.

Za vrijeme NDH radili ste u Uredu za izgradnju radničkih domova.

Ured je bio na Markovu trgu, a šef arhitekt Celio Cega. Ideja je bila da se u svakom većem gradu izgrade radnička naselja uz tvornice u kojem će, osim kuća, vlasnici, koji su pretežito dolazili sa sela, imati i okućnicu s vrtom i povrtnjakom.

Država nas je finacirala i nije se miješala u projektiranje. Prema mojim projektima izgrađena su radnička naselja u Osijeku, Varaždinu, Sisku, Karlovcu i Šumečanima.

Kako je izgledala situacija na arhitektonskoj sceni nakon završetka rata? Što je bilo s arhitektonskim atelijerima?

Nakon 1945. atelijeri su zatvoreni i svi su arhitekti uglavnom bili zaposleni u Ministarstvu građevine na izgradnji zemlje. Slalo ih se na rad po čitavoj državi. Ja sam tri mjeseca bio u Sarajevu gdje sam sa suradnikom osnovao gradski projektni ured. Ondje je u to vrijeme bio i Božidar Rašica koji je radio u drugom birou. Nas su tako vrlo lijepo primili. Premda sam mogao birati smještaj, ipak sam izabrao ulicu Očaktanum iznad Bašćaršije i muslimansku kuću kako bi upoznao njihov način života i običaje. Kuća je imala vrlo lijep pogled na centar grada. Ministarstvo zdravlja poslalo me je na jedan mjesec u Make-doniju. Radio sam na izgradnji montažnih objekata oko Monospitova kraj Strumice. Kad sam se vratio, zaposlio sam se 1948. u novoosnovanom Arhitektonsko-projektnom zavodu Hrvatske.

Kako je nastao Arhitektonsko-projektni zavod Hrvatske?

Prva samostalna projektna organizacija, Zemaljski projektno-građevinski zavod nastala je 1946. izdvajanjem projekatnata iz Ministarstva građevine sa zadatkom da projektiraju po narudžbama javnih ustanova i privatnih osoba. Iz toga je 1947. osnovan Arhitektonsko-projektni zavod Hrvatske. S još desetak arhitekata iz Ministarstva zdravlja prebacili su me 1948. u taj zavod, koji se sastojao od nekoliko projektnih grupa. I sam sam vodio jednu. Već 1951. Zavod se po-

dijelio na "Plan", APZ i samostalne biroe Haberle, Vitić i Ostrogović.

Od 1954. vodite vlastiti ured APB Bartolić.

Konačna transformacija APZ-a dogodila se 1954. kada je osnovano 12 arhitektonsko-projektnih biroa: Auer, Bartolić, Delenardo, Dumengjić, Geršić, Horvat-Bilinić, Neumann, Novak, Pavešić, Plehati, Tučkorić i Urlich. Kako je izgledalo vođenje biroa u socijalizmu? Budući da sam bio poznat po rješavanju stambene problematike, tako su investitori dolazili uglavnom meni za rješavanje stambenih problema u čitavoj zemlji. Dakle posao sam donosio sam, a sam sam i pogađao cijenu, ali država je diktirala koji dio može ići na platni fond. Obično između 20-25%, a ostalo je išlo na razne rashode. Posebna nauka bilo je računovodstvo. U mom birou stalni članovi su bili: Vesna Mihljević, Vera Marušić, Dora Krčmar, Milan Delenardo, Ivan Ožegović, Radica Horvat i Ivan Kolbah. Sjećam se kako su kod mene na studentskoj praksi bili Ninoslav Kučan, Ines Filipović i Nikola Filipović. Ostali su mi u uspomeni kao talentirani mladi ljudi koji su u biro donijeli svježinu.

Koji su bili najjači birovi 60-ih?

APB Haberle i APB Ostrogović. Ostrogović je mogao birati poslove, bio je visoko pozicioniran u partiji. U to vrijeme on je predstavljao projektantski vrh.

Jeste li se i privatno družili s kolegama?

Moja pokojna supruga Ljerka bila je jako društveno biće i dosta smo se družili u različitim društvima. Jedno društvo nazvali smo UL-TO-PE-GE-BA prema početnim slovima prezimena:

Antun Ulrich, Juraj Tomljenović, Dragica Perak, Ivo Geršić i ja. Svi su, osim pravnika Tomljenovića (sin bana Tomljenovića), bili arhitekti. To je bilo izvrsno društvo, veselili smo se, pjevali, držali govorancije, a uglavnom smo se sastajali naizmjenično kod nekoga u stanu. Uz to je, naravno, išla i dobra kapljica i nešto za jesti. Ulrich i ja smo pjevali, a Geršić je svirao klavir.

Prema Vašim projektima nastalo je preko 30.000 stanova. U to vrijeme, kada je kvantiteta bila imperativ, koliko ste mogli utjecati na kvalitetu organizacije stanova?

Ja sam tada rješavao socijalni stambeni problem. Kvalitetu stana mogao sam ostvariti koliko su to propisi i standardi dopuštali, ali i raspoloživi građevinski materijal čiji je izbor bio vrlo oskudan. Stambena površina bila je limitirana prema broju članova kućanstva. Što se tiče arhitekture, snalazio sam se kako sam mogao da se izvučem iz toga. Primjerice, htio sam u Trnskom svakom stanu dati balkon ili lođu, ali sam dobio naredbu od ministra građevine da se balkoni ukinu zbog štednje nakon Titova govora u Splitu: "...Dosta luksuza, štednja, štednja... partija luksuzira!..."

Bili ste među prvima koji su projektirali i izveli stambeno naselje u Novom Zagrebu.

Postojala je priča da je Tito bio gore u restoranu nebodera na Jelačićevu trgu i gledajući prema Savi rekao Holjevcu: "Veco, zašto ti ne bi prešao sa izgradnjom preko Save?". To je bila priča. Krajem 50-ih Holjevac me je pozvao, budući da sam se već počeo baviti stambenom izgradnjom, u Ured za izgradnju grada u Savskoj 1. Direktor tog ureda, tehničar Boltžar, pitao me je: "Je li možeš hitno napraviti nešto preko Save?"

Mjesto je bilo Trnsko. Ja sam u to vrijeme radio stambeno-trgovačku zgradu u Ogulinu. Boltžarov zamjenik, tada rukovoditelj građevnog poduzeća u Karlovcu, rekao mi je: "Pa dajte probajte nešto napraviti iz toga." I iz dijela te zgrade nastao je prvi tip stambenog bloka. Kada je takva tipizacija već bila razrađena, došli bi mi s urbanističkim "značkama" (*urbanistički određen gabarit*, op.a.) i određivali je li to kuća s dva, tri ili četiri stubišta, je li dvokatnica, trokatnica ili četverokatnica. Jedan sam nacrt toliko razradio da sam mogao napraviti jako mnogo tipova. To je bila tipizacija: tipizirani nacrti, izvedba tipizirana.

Završili ste i specijalistički studij modularne koordinacije. Možete li nam pojasniti pojam modularne koordinacije i reći koja su vaša iskustva serijske, odnosno montažne proizvodnje stanova.

Centar tog studija bio je u Saveznoj komori u Beogradu. Tri sam mjeseca putovao po Dan-

skej, Holandiji, Norveškoj i Švedskoj proučavajući njihovu industrijsku proizvodnju elemenata za izgradnju stanova. Tako sam 1961. dobio i certifikat za područje teorije i praktične primjene modularne koordinacije u stambenoj izgradnji. Riječ je o teoriji industrijske serijske stambene izgradnje temeljene na zajedničkim mjerama. Početna mjera je modul koji je kod nas bio definiran s 10 cm. Svi elementi projektirani su na temelju tog modula. Godine 1949. bio sam pozvan na natječaj za projekt u potpunosti montažne jednokatne kuće i dobio sam prvu nagradu. Nakon dugogodišnjeg bavljenja serijskom izgradnjom stambenih blokova došao sam do zaključka da je za naše prilike najbolji polumontažni način, tj. serijska proizvodnja samo unutarnjih dijelova zgrade kao što su međustropne konstrukcije, nadvoji, stepenice, sanitarni čvorovi s instalacijama itd. To su poslovi koji najviše zadržavaju proces gradnje. Kad sam 70-ih projektirao hotel u Rusiji, proučavao sam i njihovu serijsku proizvodnju. Oni su daleko došli s tim. Imali su gotove kupaonice. Vidjevši njihovu montažnu izgradnju, koja je i za naše uvjete izgledala vrlo nesolidno, nekako sam izgubio volju za modularnu koordinaciju. To je samo od sebe nekako jenjalo.

Što mislite o suvremenoj stambenoj izgradnji?

Pregledao sam nekoliko stanova u novosagrađenim zgradama s vrlo nedorečenim tlocrtima kada je riječ o kvaliteti obiteljskog života. Prije 10 godina adaptirao sam stan poznanicima. Kad sam vidio kako je to projektirano, pomislio sam da bi tom arhitektu trebalo zabraniti projektirati. Visina je bila 250 cm. Za mene je limit svijetle visine stana 260 cm. Ispod toga nije za čovjeka. *Hall* je imao 6 vrata kojima se ulazilo u boravak, spavaonice, kuhinju i kupaonicu. Iz toga pret-

prostora napravio sam dnevni *hall*, a iz lođe kuhinju. Odvojio sam spavanje preprostorom gdje je kupaonica i garderoba.

Imam vrlo lijepo mišljenje o arhitektima koji se bave projektiranjem javnih zgrada kao što su Rusan, Hrčić, Neidhardt, Mance. Neki dan me je sin provozao Trešnjevkom i vidio sam vrlo dobrih stambenih zgrada i veseli me da imamo puno talentiranih mladih ljudi. To je lijepa arhitekture izvana, sadržajno ne znam. No imam veliki prigovor na taj urbanizam.

Projektirali ste velik broj zgrada u povijesnim cjelinama. Kako ste se odnosili prema povijesnom ambijentu?

Moj odnos prema povijesnom ambijentu i projektiranju u strogo zaštićenoj povijesnoj jezgri najbolje odražava moja kuća u Rovinju. To su bile tri male parcele, jedna pokraj druge, a na njima su bile ruševine štala za magarce. Postojeće parcele odredile su gabarit. Želio sam postići autentični ambijent pa sam koristio kupu kanalicu i zid od kamena. Također, na Crvenom otoku adaptirao sam dvorac Hütterot u hotel visoke kategorije, poštujući njegovu neoklasičnu arhitekturu. U Zadru sam radio adaptaciju neobarokne vile za Dom JNA. Pazio sam u potpunosti na staro i sve sam obojio kao što bi to učinili konzervatori. Druga priča je stambena zgrada za Rafineriju u Sisku. Zaključio sam prije gradnje kako Sisak nije zaštićeno područje premda ima puno arheoloških nalaza. Napravio sam suvremenu arhitekturu. U Sisku sam radio i dogradnju Gradskog muzeja 1969. To je moderna dogradnja na staru zgradu. U dogradnji je smještena Titova radionica (Tito je tamo bio bravar). Mislim da sam dosta poštovao staru zgradu. Dogradnju ili interpolaciju ne možete

napraviti prema klišeju, koristeći oblikovne elemente stare arhitekture. Pa zato je nemoguće riješiti Cvjetni trg. Zamislite da arhitekt danas projektira neorenesansu! Ulrichova zgrada je dominantna, isto tako i kuća na uglu Ilice i Preobraženske, kao i zgrada bivše Hrvatske banke, a ove dvije između svakako ne mogu tamo ostati. Mislim da bi se trebale porušiti, ne graditi na njih, i napraviti na tom mjestu suvremenu arhitekturu.

Nakon dugogodišnje prakse projektiranja stambenih zgrada, kako to da ste se polovicom 60-ih počeli baviti projektiranjem hotela?

Po nekim novim dogovorima i propisima projektiranje stambenih zgrada prelazi u ovlast poduzeća koji su ih i izvodila. Puno dobrih arhitekata završilo je u stambenoj izgradnji u poduzećima. Međutim, kako sam ja projektirao hotel u Sisku i dobio prvu nagradu na internom natječaju za Crveni otok, nekako sam prešao u projektiranje hotela. A poticaja je dao i arhitekt Radauš koji je s jednom ekipom išao gledati izgrađeni Crveni otok i izjasnio se u Društvu arhitekata: "Što toga Bartolića mučite sa stambenom izgradnjom kad on ima daleko veće aspekte..." Naravno, za to je bila potrebna nova vrsta edukacije jer takvo projektiranje zahtijeva veliko tehnološko znanje o funkcioniranju hotela, počevši od ulaska sirovina, skladištenja, ventilacije, stanovanja osoblja, pa sve do organizacije zajedničkih prostorija i soba za goste. Gost nikada ne smije vidjeti taj tehnološki dio. Ta tehnologija zahtijeva beskrajno znanje. Pekao sam taj zanat radeći na hotelu u Sisku. Kad projektirate nešto tako ogromno, budite se noću i trčite za stol da to ucrtate. Kada stvara neko djelo, arhitekt je dušom i tijelom okupiran njime.

Gotovo svi Vaši hoteli doživjeli su preinake bez Vašeg dopuštenja. Što mislite o tome?

Jako mi je bio drag moj projekt hotela "Istra" na Crvenom otoku kraj Rovinja (čine ga dva spojena otoka - Sv. Andrija i Maskin, op.a.). Pogledajte urbanističku "značku". Tlocrt je bio u obliku slova "V". Kad ste dolazili na otok Sv. Andrija odmah s obale ste mogli vidjeti otok Maskin, zgrada hotela nije tomu smetala. Sada su sve zagradili i hotel je dobio dogradnje uokolo koje su zatvorile te prelijepe vizure.

Svi moji projekti hotela uključivali su i osmišljavanje interijera. Pozivao sam često Zlatka Pricu i, tu i tamo, Edu Murtića. I hotelu Materada, kojem je prizemlje bilo otvoreno, na stupovima, zatvoren je taj prekrasni pogled na more i to sve bez pitanja. Vi tu ne možete ništa. Ja imam u obitelji tri advokata, no što biste postigli tužbom? Honorar? Udruženje hrvatskih arhitekata moglo bi dati neki ukor.

Jedan od posljednjih Vaših projekata je idejni projekt za hotel u Dagomislu.

Dagomis kod Sočija u Rusiji je veliki turistički kompleks uz Crno more, udaljen stotinjak kilometara od Jalte. Poduzeće Genex iz Beograda dogovorilo je s Rusima kompletnu izgradnju hotela sa svom izgradnjom i kompletnom opremom, "sve do žlice". Odlučeno je da će netko iz Zagreba raditi projekt, a Beograd infrastrukturu. I tako je mene Društvo arhitekata predložilo za izradu projekta jer sam se bavio hotelskom izgradnjom. Parcela na kojoj se trebao izgraditi hotel za oko 1200 gostiju bila je veliki prazni plato, uzdignut nad morem, na kojem je rastao zeleni čaj. Pokušali smo ja i moji suradnici vrlo zahtjevni program što bolje uklopiti u ambijent. Tako je nastala ideja o piramidalnoj formi, vijugavog tlocrta. Zajedno smo napravili idejni, a Ivan Kolbah i Vesna Mihljević su napravili izvedbeni projekt jer sam otišao u mirovinu.

Dosta ste putovali svijetom i vidjeli različite arhitektonske realizacije. Koje su Vas oduševile, a koje razočarale?

Treba znati gledati i vidjeti. Supruga i ja smo često zajedno putovali i kada sam ostao zapanjen pred naseljem Alvara Aalta u Finskoj te u Londonu pred koncertnom dvoranom Royal Festival Hall, rekla mi je kako me nije još vidjela tako ushićenog. No u Berlinu sam doživio razočaranja. Bili smo na izložbi stambenih kuća koje su radili veliki arhitekti (IBA - Internationale Bauausstellung, 1954.-1961.). Jedna kuća bila je Le Corbusierova. Nešto slično kao u Marseilleu. Imala je dugački hodnik te dvoetažne i troetažne

stanove. Hodnici su bili preniski i predugački, djeca su se koturala po njima. To je bio užas za stanovanje. Isto tako i u Moskvi. Svi smo bili oduševljeni Le Corbusierovom Palačom Sovjeta, ali njegova stambena zgrada u Moskvi bila je neprimjerena za njihov način života i kulturu. Dimnjaci limenih peći virili su kroz prozore svakog stana.

Za kraj, recite nam što mislite da je dužnost, odnosno odgovornost arhitekta?

Dužnost je arhitekta da od začetka namjere nastanka objekta, tj. od izrade programa pa sve do potpunog dovršenja vodi potpunu brigu o svemu. Usudit ću se usporediti, kao majka koja se od začeca do njegova osamostaljenja brine za svoje dijete. Ali za to je potrebno mnogo savjesnosti i mnogo truda što zahtijeva potpunu psihofizičku predanost, često na štetu obitelji. No da bi netko bio takav cjeloviti arhitekt, nije dovoljna fakultetska edukacija. To je samo uvod u status odgovornog arhitekta. Cijeli život potrebno je usavršavati se i educirati. Edukacija putem svih kulturnih događaja koje stalno treba pratiti. A naravno, bez znanja dvaju jezika arhitekt se više ne može zamisliti. Jer arhitektura nije regionalna umjetnost, nego svjetska.

Zagreb, rujan/listopad 2007.